

واکاوی نقوش سنتی در صورت‌بندی منبت معاصر تهران

چکیده

هنر منبت از آغاز پیدایش در ایران تا عصر حاضر تحولاتی را پشت سر گذاشته است. همنشینی در هنر منبت از چند منظر قابل بررسی است؛ نخست همنشینی این هنر با ذات مواد اولیه آن است که به واسطه ویژگی این مواد شکل و فرم متفاوت به خود می‌گیرد. دوم، نقش همنشینی هنرهای چوبی به‌عنوان هنر مکمل بر هنر منبت از منظر تکنیک و فن است، اما مهم‌ترین این، همنشینی‌ها، تأثیر نقوش سنتی بر هنر منبت از منظر طرح و نقش و تحولاتی است که در حوزه منبت معاصر رخ می‌دهد و تاکنون به‌طور جامع و هدفمند مورد بررسی و مطالعه قرار نگرفته است. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که این همنشینی‌ها همواره با نوآوری و تحولاتی شگرف در هنر منبت معاصر همراه بوده است و این پژوهش با تمرکز بر واکاوی نقوش سنتی در منبت معاصر در پی دستیابی به تحولات ایجاد شده بر بستر هنر منبت با تکیه بر آثار تهران معاصر است؛ به گونه‌ای که بتوان به تأثیر نقوش سنتی در دستیابی به صورت‌بندی‌های فاخر دست یافت. قدر مسلم این که هنر منبت با توجه به نیاز ذاتی به نقش و طرح همواره در طول تاریخ از تلفیق نقوش و طرح‌های زیبا و قابل اجرا در هر دوره، بهره گرفته و در دوره معاصر با تحولات هنری در تهران و حضور هنرمندان شاخص در پایتخت این هنر نیز با نوآوری و صورت‌بندی‌های نو، ارزشمند و فاخری جلوه‌گری نموده است که در طول تاریخ منبت ایران کم سابقه است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی نقوش سنتی در هنر منبت ایران.
۲. آشنایی به تأثیرات گسترده نقوش بر منبت معاصر ایران.

سوالات پژوهش:

۱. نقوش سنتی در صورت‌بندی آثار فاخر منبت معاصر چه نقشی دارند؟
  ۲. بسترهای به‌کارگیری نقوش سنتی در منبت معاصر چگونه شکل گرفته است؟
- کلیدواژه‌ها:** نقوش سنتی، همنشینی، هنر منبت، تهران، دوره معاصر.

مقدمه

هنرهای صناعی در مسیر آفرینش همچون دیگر هنرها نیازمند طراحی‌اند؛ و طراحی همواره جزء جدا نشدنی همه هنرهای صناعی به‌شمار می‌رود؛ هنرهای بومی و سنتی همان‌گونه که استقلال خود را در اجرا و شیوه تولید و آفرینش حفظ کرده‌اند در موضوع طراحی نیز از ویژگی خاصی برخوردارند و از اصولی قابل اجرا تبعیت می‌کنند. در این میان، هنر منبت به‌عنوان هنری مستقل و کامل، از نقش‌مایه‌های ملهم از طبیعت بهره گرفته و توانسته است در دوره‌های مختلف با تغییراتی در شکل و فرم با روشی مختص عصر خویش آفریده و ساخته شوند. مراکز چوب‌آباد، گلپایگان، اصفهان، شیراز برخی از شهرهای شمالی کشور و در سده‌های اخیر سنندج، ارومیه، تبریز و ملایر به‌عنوان مراکز عمده تولید آثار منبت‌کاری شناخته می‌شوند این در حالی است که از ابتدای قرن حاضر یکی از تأثیرگذارترین شهرهای کشور در حوزه هنرهای چوبی تهران بوده است که هرگز در این رهگذر مورد توجه قرار نگرفته است. مسئله‌ای که اینجا مطرح می‌گردد تأثیرگذاری تحولات صورت گرفته در تهران معاصر در صورت‌بندی و شکل‌گیری هنر منبت ایران معاصر تأثیرگذار بوده است. در گذشته طرح‌های به‌کار گرفته شده بیشتر شامل نقوش گیاهی و کتیبه‌های خط نسخ و ثلث بود که در آن‌ها گاه از نقوش انتزاعی استفاده می‌شد. هنر خطاطی و خوشنویسی نیز در طول تاریخ و حتی پیش از آن مورد استفاده در هنرهای تصویری بوده‌اند. لذا اگر همه تکنیک‌های کنده‌کاری روی چوب را در خلق آثار هنر منبت دخیل بدانیم، آثار با نقوش انتزاعی، سمبلیک، انسانی و جانوری ساخته شده نیز در این رهگذر قرار می‌گیرند، که ریشه به‌کارگیری آن‌ها در برخی هنرها از تاریخی غنی برخوردار است و در برهه‌ای از تاریخ با حضور هنرمندی با ذوق در هنر منبت به‌کار گرفته شده‌اند. همچنین هنر منبت در دوره‌های مختلف از خط و خوشنویسی، نقوش ختایی، اسلیمی و در شرایط ویژه از نقوش ظریف تذهیب گونه بهره‌مند گردیده است و موجبات تحول و شکل‌گیری آثار فاخر در این هنر را فراهم آورده است به‌گونه‌ای که می‌توانند به‌عنوان الگویی روشن راهگشای ایده خلاق و تفکرات نو در میان هنرمندان جدید باشند.

در خصوص ویژگی‌های نقوش و نقش‌آفرینی در هنر منبت معاصر تهران تحقیق و پژوهش چندانی صورت نگرفته است و بیشتر تحقیقات انجام شده به توصیف و تحلیل کلی در آثار منبت تاریخی ایران پرداخته‌اند و تأثیر عوامل اجتماعی و اقتصادی و گاه سیاسی را مورد توجه قرار داده‌اند. در این میان، گزارش‌ها و مصاحبه‌های چاپ شده به توصیف آثار دوره معاصر و ابتدای راه‌اندازی کارگاه منبت در مدرسه صنایع مستظرفه در تهران و هنرهای تزئینی اشاره دارند، همچنین کریم‌نیا در کتاب معرق روی چوب (۱۳۸۱) از بهترین پژوهش‌ها است که به ابداعات هنر معرق و هنرمندان شاخص در این حوزه تهران می‌پردازد. شیخی (۱۳۸۷) در پایان‌نامه مطالعه تطبیقی هنر منبت معاصر ایران اصفهان، گلپایگان، آباد، شیراز و سنندج به تطبیق منبت معاصر شهرهای شاخص ایران اشاره دارد که در این پژوهش تهران مورد توجه قرار نگرفته است. امرائی (۱۳۹۱) در کتاب هنر منبت به توصیف، تحلیل و تکنیک‌های به‌کار رفته در تاریخ منبت ایران پرداخته است. علیرضا شیخی و طاهری (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با رویکرد تطبیقی به

منبت (سنتی و صنعتی) برخی مناطق ایران اشاره دارند که ضمن توضیحاتی مختصر به تطبیقی فهرست‌وار و جدول گونه برخی آثار می‌پردازند. سلیمی (۱۳۹۷) به مطالعه ویژگی‌های منبت ایران معاصر می‌پردازد و توجهی به تهران معاصر ندارد و به نقوش سنتی این حوزه نیز نمی‌پردازد. در پژوهش‌های صورت گرفته به بررسی نقوش و تحولات آن در آثار منبت تهران معاصر پرداخته نشده است. در حالی که پژوهش حاضر می‌کوشد بر اساس تاریخ‌مندی تزیین در منبت‌کاری ایران به نقش عناصر سنتی (ختایی، اسلیمی و هندسی) در تحولات هنر منبت تهران معاصر بپردازد. روش کلی پژوهش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی با رویکردی کیفی است. شیوه دست‌یابی به اطلاعات بر اساس مطالعات اسنادی و پژوهش‌های میدانی صورت گرفته است و ضمن بهره‌مندی از تجارب اساتید و صاحب‌نظران این حوزه بر داشته‌ها و دانسته‌های بیش از دو دهه تجربه نگارندگان استوار است.

نتیجه‌گیری

همواره در طول تاریخ، پایتخت‌های دوران مختلف در حکومت ایران مرکز اصلی توسعه هنر بشمار می‌رفته‌اند و هنرمندان نامی چه به اجبار و چه با علاقه در آفرینش و خلق آثار و توسعه هنری پایتخت سهم بسزایی بر عهده داشته‌اند. از این رو همواره مراکزی که روزگاری پایتخت حکومتی بودند، از حضور هنرمندان و هنرهای ویژه‌ای بهره‌مند می‌شدند. تهران نیز به همین دلیل با وجود دوره افول هنر ایران که از اواخر پایتختی اصفهان آغاز شده بود و عقبه آن به تهران رسیده بود؛ پس از کشمکشی طولانی توانست در عرصه هنرها به‌عنوان پایتخت به شکوفایی نسبی دست یابد. هنرمندانی شایسته از نقاط مختلف در خود جای دهد و مرکزی برای پرورش هنر ایران باشد. در این مسیر با فرمان احیاء هنرهای سنتی بسیاری از هنرمندان و صنعتگران برای این مهم به تهران فراخوانده شدند و کارگاه هنرهای چوبی ابتدا به همت استاد کمال‌الملک در سال ۱۳۰۲ و سپس در سال ۱۳۱۰ با کوشش استاد طاهرزاده بهزاد فعالیت خود را آغاز کرد. در این دوران به همت و پایمردی هنرمندان منبت‌کار در مدرسه صنایع قدیمه آثاری خلق شد که پایه‌های اصلی منبت تهران را شکل بخشید. نظارت و مدیریت طراحان برجسته‌ای همچون استاد کمال‌الملک، استاد طاهرزاده بهزاد، استاد فرشچیان حداقل تا اوایل دهه هفتاد خورشیدی تأثیر بسیار روشن و سازنده‌ای در آفرینش آثاری داشتند. این هنرمندان همواره نقش عمده‌ای در به‌کارگیری نقوش اصیل و سنتی داشتند و توانستند در تاریخ هنر معاصر به‌ویژه هنرهای سنتی نقش‌آفرینی کنند. در این مسیر عواملی همچون حضور و اسکان هنرمندان منبت‌کار در تهران، آموزش هنر منبت، تهیه، تکثیر و چاپ طرح‌های متناسب هنر منبت، تهیه ابزارهای جدید، دسترسی آسان به انواع مختلف چوب‌های داخلی و خارجی باکیفیت و برگزاری نمایشگاه‌های تخصصی و موضوعی هنرهای چوبی، موجبات توسعه هنر منبت در ایران به پایتختی تهران را فراهم ساخت. در همین راستا هنرمندان منبت‌کار با تسلط کامل بر حرکت ایجادشده، اقدام به بهره‌برداری از نقوش سنتی بر پایه اصول و قواعد حاکم بر سنت هنری ایران در صورت‌بندی آثار منبت خویش نمودند. به‌گونه‌ای که آثار خلق‌شده در روزگار معاصر در به‌کارگیری نقش و فرم اصیل و روسازی‌های متنوع و مختلف و کاربردهای نو و متفاوت در ظرفیت

و فرم دهی‌های بسیار اصولی شکل گرفت. امید می‌رود پژوهش حاضر بتواند نقش مؤثری در راستای بهره‌مندی بیشتر هنرمندان از نقوش اصیل ایرانی در تولید و آفرینش آثار در بسترهای مناسب فرهنگ ایران معاصر داشته باشد.

منابع:

- آژند، یعقوب. (۱۳۹۳). هفت اصل تزیین هنر ایران، تهران: پیکره.
- آشوری، محمدتقی. (۱۳۸۰). تاریخچه مختصر هنر معرق چوب، فصلنامه هنرهای کاربردی، شماره ۱۳، صص ۶۷-۷۴.
- السعید، عصام؛ عایشه، پارمان. (۱۳۶۳). نقشهای هندسی در هنر اسلامی، ترجمه: مسعود رجب نیا، انتشارات سروش. امرائی، مهدی. (۱۳۹۱). هنر منبت، تهران: انتشارات سمت.
- امرائی، مهدی؛ افشاری، مرتضی و قاضی‌زاده، خشایار. (۱۳۹۸). کاربرد ابزار مدرن در منبت نقوش سنتی ایران با تکیه بر هنرمندان تهران، مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۵، صص ۹۹-۱۲۰.
- امرائی، مهدی. (آبان ۱۳۹۷). مصاحبه منتشرنشده با استاد سید کمال میر طیبی، درباره منبت معاصر، تهران: کارگاه شخصی استاد.
- بالتروشایتس، یورگیس؛ پوپ، آرتور اپهام. (۱۳۸۳) نقوش پیشینه‌دار، مترجم: ژیلبرت صدیق پور، تهران: کاوش بی‌نا. (۱۳۵۱). احمد صنیعی استاد منبت‌کار اصفهانی، مجله هنر و مردم، شماره ۱۲۴ و ۱۲۵، صص ۶۵-۶۸.
- پرتویی آملی، مهدی. (۱۳۵۲). علی مختاری؛ استاد با دست توانا و طلایی، مجله هنر و مردم، شماره ۱۳۴، صص ۵۴-۵۰.
- حضور، علی. (۱۳۸۱). مبانی طراحی سنتی در ایران، تهران: نشر چشمه.
- خزایی، محمد. (۱۳۹۰). نقش تزیینات در هنر ایران، کتاب ماه هنر، شماره ۱۵۹، ۳-۲.
- دالمانی، هانری رنه. (۱۳۳۵). سفرنامه از خراسان تا بختیاری. ترجمه فره وشی تهران: انتشارات گیلان.
- رهنورد، زهرا. (۱۳۹۲). تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی کتاب‌آرایی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت.
- زابلی، پرویز. (۱۳۶۸). هنر کنده‌کاری روی چوب باید اصلی بماند، کیهان فرهنگی، شماره ۶۱، صص ۶۴-۶۵.
- زکی، محمدحسن. (۱۳۶۶). تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام، تهران: اقبال.
- ستوده، منوچهر. (۱۳۶۲). از آستارا تا استرآباد جلد اول، تهران: انجمن آثار و مفاخر ملی.
- سلیمی، زهرا. (۱۳۹۷). سبک‌شناسی جغرافیای هنر منبت در مناطق شاخص ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علم و هنر واحد یزد.
- شایسته‌فر، مهناز؛ بهزادی، مهران. (۱۳۹۰). هماهنگی رنگ و نقش در تزیینات مسجد جامع یزد و زیلو و سفال میبد، مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱۵، صص ۹۱-۱۱۰.

شیخی، علیرضا؛ طاهری، زهرا. (۱۳۹۶). مطالعات تطبیقی شیوه‌های منبت‌کاری معاصر ایران (ارومیه، تهران، رشت، مشهد و ملایر)، فصلنامه خراسان بزرگ، شماره ۲۹، صص ۱۴-۱.

شیخی، علیرضا. (۱۳۸۷). مطالعه تطبیقی هنر منبت معاصر در مراکز مهم منبت‌کاری ایران، اصفهان، گلپایگان، آباد، شیراز و سنندج، پایان‌نامه کارشناسی اشد، دانشگاه هنر.

قمری، فاطمه. (۱۳۹۲). نور و نقش، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر.

غفوری فر، فاطمه؛ محمدزاده، مهدی و شمیلی، فرنوش. (۱۳۹۶). هنر تذهیب زینت بخش قرآن‌ها (بررسی تذهیب‌های قرآنی عصر تیموری محفوظ در موزه آستانه مقدسه قم)، همایش جایگاه نقوش تزئینی در کیفیت بصری آثار هنر اسلامی، مرکز تحقیقات هنر اسلامی نگاره

کریچلو، کیت. (۱۳۸۹). تحلیل مضامین جهان‌شناختی نقوش اسلامی، ترجمه حسن آذرکار، تهران: حکمت.

کریم‌نیا، مینو. (۱۳۸۱). معرق روی چوب، تهران: انتشارات سمیرا.

کلانتر، علی‌اصغر؛ آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۸۸). کاربردی آیات قرآنی و متون مذهبی در تزئینات معماری شیعی مازندران، نگره، شماره ۱۳، صص ۱۷-۴.

منتظر، بهناز؛ سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۹۷). بازتاب نقش پنج ضلعی منتظم در نقوش هندسی معماری اسلامی ایران، مطالعات هنر اسلامی، شماره ۳۰، صص ۴۵-۱۵.

نجیب‌اغلو، گل‌رو. (۱۳۸۹). هندسه و تزئین در معماری اسلامی، ترجمه مهرداد قیومی بید هندی، تهران: روزنه.

نصر، سید حسین. (۱۳۸۹). هنر و معنویت اسلامی، ترجمه رحیم قاسمیان، تهران: حکمت.

ویلسون، اوا. (۱۳۷۷). طرح‌های اسلامی، ترجمه محمدرضا ریاضی، تهران: سمت.

<http://www.tandisan.com/handicraft.php>

www.behrozmohseni.mihanblog.com

www.islamieartz.com